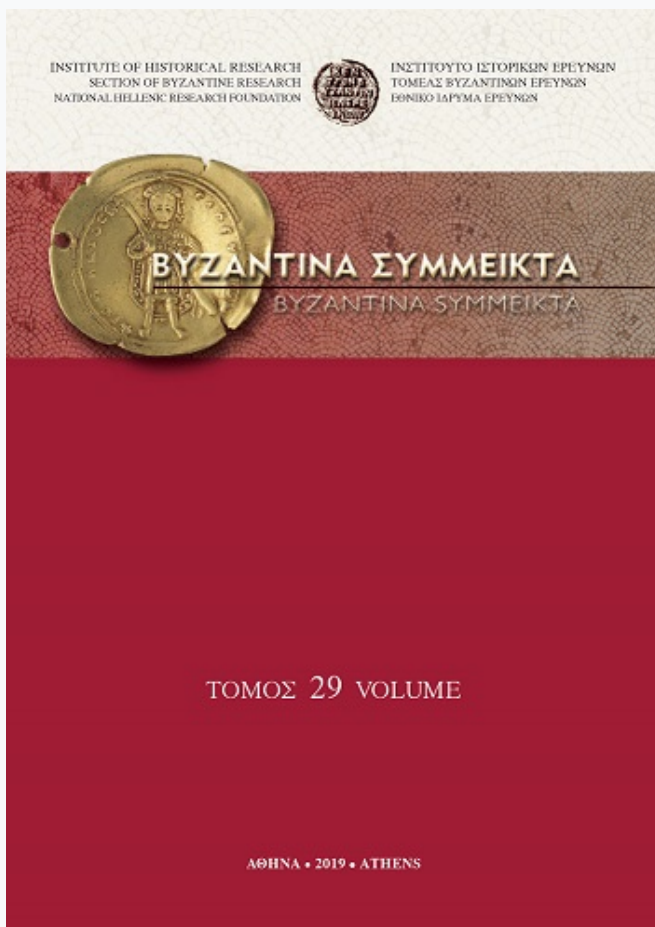

Byzantina Symmeikta

Vol 29 (2019)

BYZANTINA SYMMEIKTA 29

Βιβλιοκρισία: R. G. OUSTERHOUT, Visualizing Community, Art, Material Culture and Settlement in Byzantine Cappadocia, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Dumbarton Oaks Series XLVI, Washington, D.C. 2017

Γεωργία ΦΟΥΚΑΝΕΛΗ

doi: [10.12681/byzsym.21883](https://doi.org/10.12681/byzsym.21883)

Copyright © 2019, Γεωργία ΦΟΥΚΑΝΕΛΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΦΟΥΚΑΝΕΛΗ Γ. (2019). Βιβλιοκρισία: R. G. OUSTERHOUT, Visualizing Community, Art, Material Culture and Settlement in Byzantine Cappadocia, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Dumbarton Oaks Series XLVI, Washington, D.C. 2017. *Byzantina Symmeikta*, 29, 441–444. <https://doi.org/10.12681/byzsym.21883>

R. OUSTERHOUT, *Visualizing Community. Art, Material Culture and Settlement in Byzantine Cappadocia* [Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Dumbarton Oaks Series XLVI], Washington, D.C. 2017, 532 σελ., 510 εικ., ISBN 9780884024132

Η επιστημονική μελέτη του Robert G. Ousterhout, ομότιμου σήμερα Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου της Πενσυλβάνια, *Visualizing Community. Art, Material Culture and Settlement in Byzantine Cappadocia* αποτελεί κριτική επανεξέταση της οικιστικής και πολιτισμικής ιστορίας της βυζαντινής Καππαδοκίας. Εκκινώντας από την εμβριθή μελέτη της αρχιτεκτονικής και την επισκόπηση των ζωγραφικών διακόσμων των ναών της περιοχής, ο συγγραφέας περνά στην ερμηνεία των οικιστικών καταλοίπων, τη σύνδεσή τους με τον καθημερινό βίο, την κοινωνική ζωή και τον πνευματικό πολιτισμό. Καρπός πολυετούς ενασχόλησης και επισταμένης έρευνας πεδίου, το βιβλίο επαναπροσεγγίζει θέματα και επεκτείνει απόψεις που ο ερευνητής είχε κατ' αρχάς πραγματευθεί στη μελέτη του *A Byzantine Settlement in Cappadocia*¹.

Το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο *Architecture. Churches and Chapels*, αποτελεί λεπτομερή και συνθετική επισκόπηση της ιστορίας της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής στην ηφαιστειογενή περιοχή της Καππαδοκίας. Ο συγγραφέας μελετά διεξοδικά την αρχιτεκτονική κτιστών και λαξευτών ναών, κατατάσσοντας το υλικό χρονολογικά –πρώιμη χριστιανική περίοδος, μεταβατική (όψιμος 7ος-πρώιμος 10ος αι.), μέση βυζαντινή περίοδος (10ος-11ος αι.), 13ος αι.– και εντός κάθε χρονικής περιόδου τυπολογικά. Λεπτομερείς περιγραφές της μορφολογίας, των διακοσμητικών στοιχείων και μοτίβων, της διαμόρφωσης των επιμέρους

1. R. OUSTERHOUT, *A Byzantine Settlement in Cappadocia*, Washington D.C., 2005, rev. ed. 2011.

χώρων και της λειτουργικής σκευής των ναών δίνουν μία ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη εποπτεία της αρχιτεκτονικής της περιοχής. Η συγκριτική μελέτη κτιστών και λαξευτών ναών καταδεικνύει ότι η λαξευτή αρχιτεκτονική της Καππαδοκίας όχι απλώς παρακολουθεί την κτιστή, αλλά εμμένει στην πιστή αναπαραγωγή της δεύτερης, ακόμη και στις περιπτώσεις που δεν συντρέχουν αντικειμενικοί-στατικοί-λόγοι. Αρχιτεκτονικά μέλη, όπως κίονες ή παραστάδες, και διακοσμητικά στοιχεία, όπως κοσμήτες, κόγχες, αφιδώματα, χρησιμοποιούνται κατά κόρον και εμφιατικά στους λαξευτούς ναούς, προκειμένου να ανακαλέσουν ή να «συμβολίσουν» την πραγματική (κτιστή) αρχιτεκτονική.

Επιμέρους αλλά σημαντικές συμβολές της έρευνας αποτελούν οι αναχρονολογήσεις μνημείων και η αναθεώρηση παλαιότερων απόψεων σχετικά με τον αρχικό πυρήνα και την ανάπτυξη σύνθετων καππαδοκικών συγκροτημάτων, όπως το Karabaş Kilise στην κοιλάδα Soğanlı (κοντά στη βυζαντινή Σόανδο), ο Τίμιος Σταυρός στο Mustafapaşa (κοντά στη Σινασό) και η Tokalı Kilise στα Göreme (αρχαία Κόραμα). Τα μνημεία της Καππαδοκίας αντιμετωπίζονται σαν ένα κλειστό σύνολο, εκτός από ευάριθμες περιπτώσεις για τις οποίες γίνονται αναγωγές σε μη καππαδοκική, κυρίως κωνσταντινουπολίτικη, αρχιτεκτονική. Η πραγμάτευση περί των εργαστηρίων που εργάστηκαν στο χώρο, των αντιγράφων και των τοπικών αρχιτεκτονικών παραλλαγών μεταξύ άλλων θέτει υπό αμφισβήτηση παλαιότερες απόψεις περί των επιδράσεων που δέχτηκε η αρχιτεκτονική της περιοχής. Έτσι, η Tokalı Kilise, που απετέλεσε πρότυπο για αρκετά καππαδοκικά μνημεία, θεωρείται μάλλον προϊόν καππαδοκικής διεργασίας παρά εισηγμένη αρχιτεκτονική.

Το δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο *Painting in its context*, αφορά τη ζωγραφική των καππαδοκικών ναών. Η εκτεταμένη επισκόπηση των κυριότερων ζωγραφικών διακόσμων και εργαστηρίων που έδρασαν στην περιοχή στηρίζεται σε δημοσιεύσεις παλαιότερων ερευνητών και παρατίθεται προφανώς για λόγους πληρότητας της πραγμάτευσης. Ασκώντας κριτική σε παραδοσιακές μεθόδους ανάλυσης, ο συγγραφέας προτείνει ως εργαλείο ερμηνείας της καππαδοκικής ζωγραφικής τη μελέτη ζωγραφικών διακόσμων σε σχέση με τον χώρο, την αρχιτεκτονική μορφή και τον τρόπο εργασίας των εργαστηρίων. Μεταξύ άλλων συμπεραίνει ότι οι εξελίξεις στην αρχιτεκτονική και τη ζωγραφική έφταναν στην Καππαδοκία μέσω διαφορετικών διαύλων, εργαστηρίων, τεχνιτών και ότι ο ζωγραφικός διάκοσμος των ναών προϋπέθετε διαφορετικό σχεδιασμό και προγραμματισμό σε σχέση με τη λάξευσή τους. Επιμέρους ερωτήματα για τον τρόπο λειτουργίας των εργαστηρίων και τα κοινωνικά συμφραζόμενα της

δημιουργίας ενός βυζαντινού μνημείου, καθώς και μία σύντομη αναφορά στο πλήθος των γραπτών επιγραφών που απαντούν στους ναούς και στη λειτουργία τους ολοκληρώνουν την πραγμάτευση.

Στο τρίτο κεφάλαιο (*Visualizing Community. Constructing a Social History of Cappadocia*) επιχειρείται η ανασύσταση του οικιστικού περιβάλλοντος και του καθημερινού και κοινωνικού βίου στην ηφαιστειογενή περιοχή της βυζαντινής Καππαδοκίας, με βάση τα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Εξετάζονται και κατηγοριοποιούνται οικίες, χωριά, πόλεις, με ποικίλο οικονομικό υπόβαθρο και κοινωνική δομή. Οικιστικά συγκροτήματα που μέχρι τώρα χαρακτηρίζονταν ως μοναστικά κέντρα αντιμετωπίζονται πλέον ως κατοικίες εύπορων καππαδοκικών οικογενειών ή χωριά. Ιχνηλατείται η αγροτική ζωή σε μεσοβυζαντινούς οικισμούς, ταυτοποιούνται και περιγράφονται χρηστικοί χώροι, όπως πατητήρια, μύλοι, κυψέλες, κ.ά. Παράλληλα, αναθεωρούνται απόψεις σχετικά με τον αρχικό πυρήνα και τους μηχανισμούς ανάπτυξης μεγάλων μοναστικών συγκροτημάτων, όπως το Karabaş Kilise στην κοιλάδα Soğanlı. Στο τέλος του κεφαλαίου γίνεται επισκόπηση των αμυντικών κατασκευών: λίθινες πόρτες, φρούρια και υπόσκαφες πόλεις, στις οποίες πιθανόν κατέφευγαν οι πληθυσμοί σε περίπτωση κινδύνου, οπτικοποιούν τις πληροφορίες των γραπτών πηγών για την ιστορική μοίρα της περιοχής.

Η ανάγνωση των αρχαιολογικών καταλοίπων με βάση τη λειτουργικότητά τους στην κοινωνική ζωή και η προσπάθεια ανασύνθεσης του πνευματικού βίου αποτελεί αντικείμενο του τέταρτου κεφαλαίου (*Landscapes of Commemoration. Monasteries and Cemeteries*). Η έρευνα εστιάζει στην περιοχή Göreme, στο πιο αξιοποιημένο τουριστικά τμήμα της ηφαιστειογενούς Καππαδοκίας, όπου κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο αναπτύχθηκαν μεγάλα μοναστικά κοινοβιακά συγκροτήματα. Ο συγγραφέας δέχεται κατ' αρχήν ότι η διάκριση μοναστικού – κοσμικού όσον αφορά τα οικιστικά κατάλοιπα είναι σε μεγάλο βαθμό τεχνητή, καθώς οι μοναστικές κοινότητες συμμετείχαν στην οικονομική ζωή της υπαίθρου. Μία σειρά συγκροτήματα που παλιότερα θεωρούνταν μικρά μοναστήρια και περιλαμβάνουν μόνο ένα ναό, ο οποίος φιλοξενεί ταφές, και μία τράπεζα, χωρίς άλλους βοηθητικούς χώρους, ερμηνεύονται από τον Ousterhout ως καθιδρύματα κοσμικών, ενδεχομένως εύπορων οικογενειών ή αξιωματούχων της περιοχής, με ταφικό χαρακτήρα: ειδικώς δε οι τράπεζες θεωρείται ότι εκπλήρωναν την ανάγκη συνάθροισης και κοινού γεύματος εις μνήμην των νεκρών. Τα εν λόγω συγκροτήματα συνδέονται επομένως περισσότερο με τη ζωή της κοινότητας παρά με τον μοναχισμό, αν και ο συγγραφέας δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να εξυπηρετούντο από μικρές μοναστικές αδελφότητες.

Τα συμπεράσματα του βιβλίου συνοψίζουν τις κυριότερες απόψεις του ερευνητή, όπως προέκυψαν από την ανασύνθεση του δομημένου περιβάλλοντος της Καππαδοκίας, τόσο μέσω της μελέτης της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής, όσο και μέσω της ερμηνείας των υλικών καταλοίπων και της αξιολόγησής τους ως μαρτυριών της κοινωνικής ζωής και του πνευματικού βίου. Επισημαίνεται, δε, εμφατικά, η ανάγκη χαρτογράφησης της περιοχής και συστηματικής δημοσίευσης αρχαιολογικών τεκμηρίων, όπως η κερραμική και τα νομίσματα.

Το βιβλίο αποτελεί έργο αναφοράς για τη μελέτη του υλικού πολιτισμού της βυζαντινής Καππαδοκίας και σημείο εκκίνησης επιστημονικού διαλόγου. Η επισκόπηση περισσότερων από 100 μνημείων εικονογραφείται με 410 φωτογραφίες, 98 σχέδια και έναν χάρτη που τεκμηριώνουν το κείμενο με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Οι βιβλιογραφικές αναφορές παρατίθενται με φειδώ, αλλά επισκοπούν το σύνολο της έρευνας για τη βυζαντινή Καππαδοκία, όπως φαίνεται από τη Βιβλιογραφία που συγκεντρώνεται στο τέλος. Το Ευρετήριο παραπέμπει όχι μόνο στο κείμενο αλλά και στο εποπτικό υλικό, καθιστώντας το ογκώδες πόνημα ιδιαίτερος εύχρηστο.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΦΟΥΚΑΝΕΛΗ
Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/ΕΙΕ